

СМИСЛОВІ ІНДИКАТОРИ СИСТЕМИ САМОСТАВЛЕННЯ В СТУДЕНТСЬКОМУ ВІЦІ

Т. Ю. Гущина

*кандат психологічних наук, доцент кафедри психології і педагогіки
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»*

Стаття присвячена проблемі формування самоставлення в студентські роки. Розглянуто принципи організації самоставлення. На основі кластерного аналізу кореляційних зв'язків між компонентами системи самоставлення визначена ієрархічно-сміслова структура самоставлення в студентському віці. Отримані результати свідчать, що чим більше самовпевненість (здатність покладатися на самого себе, довіра до себе у складних ситуаціях), самоповага, саморозуміння, тим більше позитивне самоставлення і навпаки, чим менше самовпевненість, самоповага, саморозуміння, тим яскравіше проявляється тенденція «проти себе». Доведено, що система самоставлення в юності набуває нових функціональних можливостей і, з одного боку, слугує інструментом вирішення тих чи інших особистісних завдань, з іншого – суттєво залежить від самооцінних суджень щодо власної ефективності в актуальних сферах життєдіяльності.

Ключові слова: самоставлення, соціальна ситуація розвитку, самоефективність, самоприспосовання.

Вирішальна роль самоставлення в процесі відновлення та збереження психологічного, фізичного, соціального здоров'я підкреслюється численними науковими дослідженнями. Як зазначає, М. І. Сарджвеладзе, самоставлення характеризується поліфункціональністю і слугує для самосприйняття; самовираження та самореалізації; збереження внутрішньої стабільності та континуальності «Я», саморегуляції та контролю, психологічного захисту, інтракомунікації. В структурі особистості самоставлення виокремлюється як специфічна смислова диспозиція, яка суттєвим чином впливає на самосприйняття, на вибір поведінкових моделей, на сприйняття інших людей та побудову з ними взаємовідносин [9].

Психологічні дослідження переконливо свідчать, що онтогенетично система самоставлення має різні рівні формування та відновлення (В. В. Столін, Р. С. Пантелєєв, С. Б. Кузіков, А. М. Колишко). В період первинної соціалізації провідну роль в становленні та смислового наповненні самоставлення відіграють значущі оточуючі: батьки, вчителі, ровесники. Характер ставлення до дитини цих «значущих інших» формує, викривляє, відновлює її самоставлення. Інтегруючим елементом самоставлення в цей період виступає емоційно-ціннісна підсистема, а її ключовими показниками – аутосимпатія, самоцінність, самоприйняття (В. В. Столін, Р. С. Пантелєєв) [8; 11].

Вікові зміни у формуванні самоставлення, перехід від переважно емоційно-ціннісної основи до оціночно-сміслової яскраво проявляються в період юності, зокрема, в період сту-

дентського життя. Осмислення особистістю самої себе як суб'єкта життєвих відношень постає одним з актуальних завдань соціальної ситуації розвитку. Життєвизначальна роль особистісних перетворень юнацького періоду та недостатня розробленість проблеми самоставлення в період студентства обумовили проблематику нашої статті. Мета статті – визначення та аналіз смислових індикаторів системи самоставлення в студентському віці.

Важливою ознакою соціальної ситуації розвитку в період юнацтва, студентського віку є перерозподіл у співвідношенні основних елементів ситуації дорослішання: особистісних новоутворень та соціальних умов. Якщо конфліктність соціалізації підлітка детермінована в значній мірі дефіцитом життєвих умов та ситуацій, які б сприяли прояву та ствердженню «почуття дорослості», то період юності, навпаки, через розширення соціального простору, ускладнення та урізноманітнення актуальних життєвих завдань не тільки максимально сприяє формуванню «дорослості», але й активно вимагає прояву зрілих психологічних, соціальних, громадянських та інших якостей [7].

Складність соціально-психологічної ситуації розвитку в період студентства виявляється численними протиріччями, які актуалізуються в різних площинах життєвого простору молодого людини.

Система самоставлення в юності набуває нових функціональних можливостей і, з одного боку, слугує інструментом вирішення тих чи інших особистісних завдань, з іншого – суттєво

залежить від самооцінних суджень щодо власної ефективності в актуальних сферах життєдіяльності. Позитивні емоції пов'язані із зростанням рівня власної ефективності в досягненні цілей, а невдоволеність – з його зниженням [9].

У випадку розбалансованості системи «завдання – особистісні можливості та (або) мотиви-умови середовища» виникає складна ситуація життєдіяльності (за А. Я. Анцуповим, А. І. Шипіловим) [1]. Основу розуміння ситуаційної взаємодії складає ідея про вирішальне значення саме суб'єктивного відношення до ситуації, яке надає ситуації специфічного значення та дозволяє класифікувати її як психологічно складну, проблемну, конфліктну, кризову (Л. Ф. Бурлачук, О. Ю. Коржова) [2].

Подолання такої проблемної ситуації базується на перебудові уявлень про себе, ядром яких виступає система самоставлення [3; 9].

Самоставлення в період студентства формується під впливом трансформації смислових структур самосвідомості, переорієнтації цінностей та життєвих цілей.

Нові якісні характеристики самоставлення в юності проявляються в особливостях самопізнання, емоційно-оцінного ставлення до себе, в стабілізації системи самоуправління. Так, в сфері самопізнання відбувається зрушення у співвідношенні знань про себе від «Я і інша людина» до «Я і Я». Провідним способом вивчення власного внутрішнього світу стають складні форми самоаналізу, зокрема, аналіз мотивів власної поведінки. Виділені мотиви оцінюються молодою людиною через осмислення вимог суспільства до неї і власних вимог до себе.

Емоційна оцінка багато в чому набуває характеру приватизованої, на відміну від самооцінки підлітка, що формується на основі думок про нього значущих інших. Джерелом емоційно-оцінного ставлення до себе в юності служить зіставлення «Я-реального» та «Я-ідеального», самооцінка результатів своїх дій, у свою чергу, її результатом є формування самоповаги, ціннісного ставлення до себе. Емоційні переживання відносно свого «Я» все частіше набувають характеру усвідомлених і, разом з когнітивним самосприйняттям, виступають значущими корелятами поведінки молодої людини [6; 8; 9]. Новоутворення в сфері самосвідомості забезпечують особистісну автономність саморегуляції. Як показують дослідження, окрім сформованості самоконтролю і самодисципліни (безпосередньо психоемоційного рівня), відбувається активізація соціальної адаптивності (емоційної незалежності від дорослих, позитивним самосприйняттям зовнішності, вчинків і значним зростанням самостійності [4; 7; 12].

«Я-концепція» молодої людини виступає засобом досягнення життєвих цілей через розгляд своїх можливостей та здібностей, особистісних якостей та внутрішніх станів. Новим надбанням «Я-концепції» в юності є авторство (В. І. Слободчиков), самобутність у визначенні і реалізації погляду на життя, в основі якого саморефлексія, усвідомлення власної індивідуальності, поява життєвих планів, готовність до самовизначення, установка на свідому побудову власного життя [10].

Зростання здатності до самопобудови внутрішнього світу вимагає розвитку здатності до самоприспосовування. М. І. Сарджвеладзе серед тенденцій самоадаптації (самоприспосовування) перераховує такі як самоприйняття, поблажливість до себе, самопослідовність, самовпевненість. Відповідно, ознаками дезадаптованості виступають самонеприйняття, невпевненість у власних силах, почуття провини [9].

Принцип організації самоставлення в цілісну систему полягає у тому, що смислоутворюючим, ключовим компонентом в його загальній будові стає найбільш чутливий до актуальних контекстів життя людини. Провідна модальність самоставлення формує інтегральну спрямованість дій на адресу власного «Я» і тим самим визначає найближчі пріоритети особистісного розвитку. Позитивне інтегральне самоставлення свідчить про надійну психологічну захищеність внутрішнього світу – відносно стійке позитивне емоційне переживання й усвідомлення індивідом можливості задоволення своїх основних потреб та забезпечення власних прав в будь-якій, навіть несприятливій ситуації, при виникненні обставин, які можуть блокувати або ускладнювати їх реалізацію. Негативна спрямованість вказує на дисфункціональність системи самоставлення, специфічну вразливість певних її компонентів або їх комплексу [8; 9].

Увага на перцептивному аспекті життєвої ситуації (в нашому дослідженні ситуації дорослішання в період студентства) дозволяє проаналізувати взаємозв'язок між самооцінками власної ефективності в актуальних сферах життєдіяльності в період студентства та особливостями системи самоставлення.

Проблемність життєвої ситуації визначається у внутрішній площині суб'єкта діяльності [2; 3; 9]. Відмінності у сприйнятті студентами в значній мірі загального для всіх, зовнішньо опосередкованого контексту дорослішання свідчить про те, що для певної категорії молодих людей соціально-психологічні завдання юності – це складні, але вирішувані ситуації життєвого вибору, прояву особистісної активності, для інших – неподоланні труднощі та

бар'єри особистісного розвитку і самореалізації [5].

Експериментальне дослідження здійснювалося на базі Національного технічного університету України «КПІ». В дослідженні взяли участь 340 студентів. Для проведення дослідження використовувалися такі діагностичні методики: «Тест-опитувальник самоставлення» (В. В. Столін, С. Р. Пантелєєв), «Проблемна анкета» (Л. А. Регуш).

У нашому дослідженні ми спиралися на структурно-ієрархічну модель самоставлення В. В. Століна та С. Р. Пантелєєва, за якою організація структурних компонентів самоставлення відбувається за принципом смислової інтеграції. У відповідності з принципом смислової інтеграції смислові відношення займають більш високе місце в ієрархії і, кінцевому результаті, визначають узагальнене та стійке ставлення суб'єкта до самого себе. Як вказує, С. Р. Пантелєєв, соціальна ситуація розвитку виявляється унікальною для окремого індивіда та впливає на побудову та зміст самоставлення подвійним чином: по-перше, вона задає ієрархію провідних діяльностей та мотивів, по відношенню до яких відбувається осмислення власного «Я» – наділення його смислом; по-друге, вона багато в чому задає емоційний тон, яким це осмислення супроводжується.

Дескрипторами ситуації дорослішання в студентському віці ми використали ствердження проблемної анкети (Л. А. Регуш), які відображають смислові установки щодо само-ефективності молодшої людини в значущих сферах життєдіяльності: навчання; професійному самовизначенні; побудові міжособистісних стосунків (з викладачами, одногрупникам, батьками, особами протилежної статі); дозвіллі.

На основі кластерного аналізу кореляційних зв'язків між компонентами системи самоставлення визначена ієрархічно-смислова структура самоставлення в студентському віці. Отримані результати свідчать, що узагальнене та стійке ставлення студента до самого себе вибудовується на самовпевненості, самоповазі та саморозумінні. Чим більше самовпевненість (здатність покладатися на самого себе, довіра до себе у складних ситуаціях), самоповага, саморозуміння, тим більше позитивне самоставлення і навпаки, чим менше самовпевненість, самоповага, саморозуміння, тим яскравіше проявляється тенденція «проти себе».

А отже, можна припустити, що виділені компоненти системи самоставлення виявляються найбільш вразливими в студентському віці. Постає питання, який смисловий контекст формує ці компоненти самоставлення, які

особистісні переживання визначають їх силу чи слабкість?

Результати кореляційного аналізу дозволили виокремити наступні взаємозв'язки самоставлення та занепокоєності власною ефективністю в актуальних сферах життєдіяльності.

Самовпевненість пов'язана із здатністю до побудови довірчих стосунків з іншими, до набуття дорослих якостей. Чим вищі показники занепокоєння стосунками з іншими (складно зближатися, знаходити спільну мову), тим нижчі показники самовпевненості. Чим менші показники занепокоєності не встигнути подорослішати до закінчення вищого навчального закладу, тим рівень самовпевненості вище.

Самоповага пов'язана із здатністю будувати стосунки з протилежною статтю та проблемою самовизначення. Чим нижча занепокоєність побудовою парних стосунків та питанням «Що я хочу?», тим вище рівень самоповаги.

Зростанню саморозуміння сприяють усвідомлення того, що не визначені власні справжні інтереси, не має змоги контролювати власні реакції (часто конфліктують, не вміють стриматися), що урізноманітнити власне дозвілля заважають сором'язливість та внутрішня скутість. Саморозуміння тим нижче, чим вища занепокоєність про те, що навчання у вищому навчальному закладі – це лише пізнавальний розвиток, що власне дозвілля не цікаве, що знайти власну «половинку» у житті складно.

Встановлений взаємозв'язок ключових компонентів самоставлення із смисловими установками щодо власної ефективності в актуальних сферах життя дозволяє виокремити смислові координати дорослішання в студентському віці.

Самопобудова внутрішнього світу потребує здатності до самопристосування, яке можливе при достатньому рівні самоприйняття, самовпевненості, самопослідовності. Деадаптація в цьому сенсі є втратою орієнтації у власному внутрішньому світі. Невизначеність у питаннях «Я-дорослий чи дитина?», «Що я хочу?», «Як налагодити стосунки з іншими?», «Як налагодити повноцінне дозвілля?» – характеристики внутрішньої дезорієнтованості в студентському віці. Очевидно, що пошук відповідей на ці питання є актуальним і для наступних вікових періодів, і саме тому важливо отримати навички самоорієнтації, навички самопобудови вже в студентські роки. Результати нашого дослідження намітили певні орієнтири для розробки програм психологічного супроводу молодих людей під час навчання в вузі. Виокремлені смислові індикатори самоставлення в студентському віці можуть слугувати тематичними блоками розвивально-корекційних програм, спрямованих на формування навичок самоорієнтації, самопобудови.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Анцупов Л. Я.* Конфликтология / Л. Я. Анцупов, А. И. Шпилов. – Спб. : Питер, 2006. – 490 с.
2. *Бурлачук Л. Ф.* Психология жизненных ситуаций : учеб. пособие / Л. Ф. Бурлачук, Е. Ю. Коржова. – М. : Рос. пед. агентство, 1998. – 263 с.
3. *Васильюк Ф. Е.* Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций / Ф. Е. Васильюк. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 200 с.
4. *Волков Б. С.* Психология юности и молодости : учеб. пособие / Б. С. Волков. – М. : Академ. проект, 2006. – 256 с. – (Серия «Gaudeamus»).
5. *Гущина Т. Ю.* Внутрішньоособистісний конфлікт як чинник соціалізації студентської молоді. автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Гущина Тетяна Юріївна ; Нац. техн. ун-т України «КПІ». – К. : Науковий світ, 2008. – 20 с.
6. *Колышко А. М.* Психология самоотношения : учеб. пособие / А. М. Колышко. – Гродно : ГрГУ, 2004. – 102 с.
7. *Кондратьев Ю. М.* Социальная психология студенчества : учеб. пособие для вузов / Ю. М. Кондратьев. – М. : Изд-во МПСИ, 2006. – 160 с. – (Библиотека психолога).
8. *Пантелеев С. Р.* Самоотношение как эмоционально-оценочная система / С. Р. Пантелеев. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 108 с.
9. *Сарджвеладзе Н. И.* Самоотношение личности / Н. И. Сарджвеладзе // Психология самосознания : хрестоматия по социал. психологии личности / сост. Д.Я. Райгородский. – Самара : Изд. дом «БАХРАХ-М», 2007. – С. 174-194.
10. *Слободчиков В. И.* Психология развития человека : развитие субъектив. реальности в онтогенезе : учеб. пособие / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М. : Школ. пресса, 2000. – 416 с.
11. *Столин В. В.* Самосознание личности / В. В. Столин. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 284 с.
12. *Обухова Л. Ф.* Возрастная психология : учеб. для вузов / Л. Ф. Обухова. – М. : ЮРАЙТ, 2007. – 460 с.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2011 р.